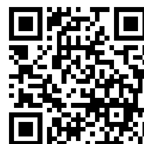
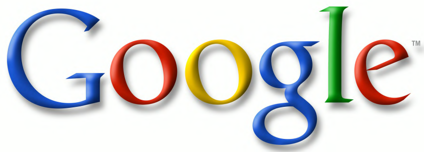
This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google™ books

https://books.google.com

Det här är en digital kopia av en bok som har bevarats i generationer på bibliotekens hyllor innan Google omsorgsfullt skannade in den. Det är en del av ett projekt för att göra all världens böcker möjliga att upptäcka på nätet.

Den har överlevt så länge att upphovsrätten har utgått och boken har blivit allmän egendom. En bok i allmän egendom är en bok som aldrig har varit belagd med upphovsrätt eller vars skyddstid har löpt ut. Huruvida en bok har blivit allmän egendom eller inte varierar från land till land. Sådana böcker är portar till det förflutna och representerar ett överflöd av historia, kultur och kunskap som många gånger är svårt att upptäcka.

Markeringar, noteringar och andra marginalanteckningar i den ursprungliga boken finns med i filen. Det är en påminnelse om bokens långa färd från förlaget till ett bibliotek och slutligen till dig.

Riktlinjer för användning

Google är stolt över att digitalisera böcker som har blivit allmän egendom i samarbete med bibliotek och göra dem tillgängliga för alla. Dessa böcker tillhör mänskligheten, och vi förvaltar bara kulturarvet. Men det här arbetet kostar mycket pengar, så för att vi ska kunna fortsätta att tillhandahålla denna resurs, har vi vidtagit åtgärder för att förhindra kommersiella företags missbruk. Vi har bland annat infört tekniska inskränkningar för automatiserade frågor.

Vi ber dig även att:

- Endast använda filerna utan ekonomisk vinning i åtanke
  Vi har tagit fram Google boksökning för att det ska användas av enskilda personer, och vi vill att du använder dessa filer för enskilt, ideellt bruk.
- Avstå från automatiska frågor
  Skicka inte automatiska frågor av något slag till Googles system. Om du forskar i maskinöversättning, textigenkänning eller andra områden där det är intressant att få tillgång till stora mängder text, ta då kontakt med oss. Vi ser gärna att material som är allmän egendom används för dessa syften och kan kanske hjälpa till om du har ytterligare behov.
- Bibehålla upphovsmärket
  Googles "vattenstämpel" som finns i varje fil är nödvändig för att informera allmänheten om det här projektet och att hjälpa dem att hitta ytterligare material på Google boksökning. Ta inte bort den.
- Håll dig på rätt sida om lagen
  Oavsett vad du gör ska du komma ihåg att du bär ansvaret för att se till att det du gör är lagligt. Förutsätt inte att en bok har blivit allmän egendom i andra länder bara för att vi tror att den har blivit det för läsare i USA. Huruvida en bok skyddas av upphovsrätt skiljer sig åt från land till land, och vi kan inte ge dig några råd om det är tillåtet att använda en viss bok på ett särskilt sätt. Förutsätt inte att en bok går att använda på vilket sätt som helst var som helst i världen bara för att den dyker upp i Google boksökning. Skadeståndet för upphovsrättsbrott kan vara mycket högt.

Om Google boksökning

Googles mål är att ordna världens information och göra den användbar och tillgänglig överallt. Google boksökning hjälper läsare att upptäcka världens böcker och författare och förläggare att nå nya målgrupper. Du kan söka igenom all text i den här boken på webben på följande länk http://books.google.com/

PD
5137
V44h

A 001 357 414 0
UC SOUTHERN REGIONAL LIBRARY FACILITY

Hjälpreda Vid Uttalsundervisning I Svenska

Af
Valfrid Vasenius

Digitized by Google

THE LIBRARY
OF
THE UNIVERSITY
OF CALIFORNIA
LOS ANGELES

Digitized by Google

HJÄLPREDA

VID

UTTALSUNDERVISNING

I

SVENSKA

AF

VALFRID VASENIUS.

HELSINGFORS,
FÖRLAGSAKTIEBOLAGET OTAVA,
1893.

Digitized by Google

Digitized by Google

HJÄLPREDA

VID

UTTALSUNDERVISNING

I

SVENSKA

AF

VALFRID VASENIUS.

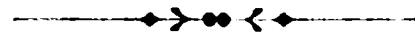

HELSINGFORS,
FÖRLAGSAKTIEBOLAGET OTAVA,
1893.

Digitized by Google

Märk.

Till detta arbete hör ett för lärjungarna afsedt häfte *Svenska uttalsöfningar för Finlands skolor.*

HELSINGFORS,
FINSKA LITTERATURSÄLLSKAPETS TRYCKERI,
1893.

Digitized by Google

PD
5137
V44 k

1. Om metodisk uttalsundervisning.

AXEL KOCK LIBRARY OCT 1 1937

Metodisk uttalsundervisning i svenska torde icke i synnerligen stor utsträckning förekomma i våra skolor, hvarken i de med svenskt eller de med finskt undervisningsspråk. Där i svenska skolor läraren sträfvat att bibringa eleverna ett korrekt uttal, har detta väl mest skett genom rättande af felaktigheter, där sådana förekomma, mindre genom inöfvande af de riktiga ljuden. Och detsamma gäller väl i än högre grad undervisningen i de finska skolorna: åtminstone innehåller ingen hittills för dessa skolor utgifven elementarlärobok i svenska någon särskild afdelning för inlärande af språkljudens uttal.

Resultaten af denna undervisning äro emellertid allt annat än tillfredsställande. Ur våra skolor utgår en mängd elever, hvilkas svenska uttal är långt ifrån mönstergillt. Men ett sådant sakernas tillstånd borde ej få fortfara i en tid, då man redan vid undervisningen i de främmande språken börjar egna stor uppmärksamhet åt bibringandet af ett i möjligaste mått korrekt uttal.

Det borde i sjelfva verket vara tydligt, att en metodisk uttalsundervisning för svenskan är lika be-

277044

Digitized by Google

höflig som för tyskan och franskan. Ty hvad uttalet beträffar, är svenskan för en mängd elever, till och med i våra svenska skolor, verkligen ett främmande språk. Elevernas ljudsystem är, äfven i dessa skolor, ofta nog icke svenskans, utan finskans, eller något svenskt bygdemåls. Ty från dessa båda håll har det svenska talspråket till och med i månget bildadt hem rönt starkt inflytande; och äfven om föräldrarna tala korrekt, verkar tjenstefolkets dåliga uttal på barnen.

I följd häraf finnes hos eleverna redan i våra svenska skolor så mycket uttalsogräs att bortrensa, att läraren nogsamt behöfver anlita det medel, som hjälper honom att öfvervinna andra didaktiska svårigheter: ett metodiskt förfarande.

Ännu mer är naturligtvis detta fallet i de finska skolorna. Uttalsundervisningen, drifven blott genom försägning och genom rättande af förekommande felaktigheter, blir ett rent Sisyfosarbete. Man kan på detta sätt visserligen få eleverna att bilda t. ex. ett ganska korrekt svenskt *u*, men nästa gång boken visar bokstafven *u*, återges denna med finskt („europeiskt“) *u*-ljud. Man rättar felet, får åter fram det rätta uttalet, men — följande gång går det på samma sätt. Och arbetar man ännu härtill med en stor klass, så blir det naturligtvis än mer omöjligt att tillräckligt vårda sig om de skilda elevernas uttal.

Också här är alltså en metodiskt drifven uttalsundervisning ej blott behöflig, utan den skulle sanno-

Digitized by Google

likt åstadkomma en verklig inbesparing af både tid och möda.

Frågar man sig då, hvarför en sådan undervisning ej hittills allmännare kommit till stånd, så blir väl svaret närmast följande.

Först emedan frågan om uttalsundervisningens metod är en öppen fråga och föremål för ifrig diskussion.

Vidare emedan särskildt svenskans uttalslära, på hvilken det metodiska undervisningsförfarandet naturligtvis måste hvila, först på senaste tid blifvit tillräckligt utredd.

Yttermera emedan, äfven om detta skett för Sveriges „riksspråk“, olikheterna mellan detta och vårt „riksspråk“ icke ens ännu äro fullkomligt bestämda.

Slutligen emedan ej heller olikheterna mellan vår svenskas och finskans ljudförhållanden blifvit tillräckligt bestämda.

Vid öfvervägandet af alla dessa omständigheter torde hela frågan om uttalsundervisningen af en och annan anses vara för tidigt väckt, och särskildt fruktar jag det skall anses vara högst förmätet af mig att tro mig kunna besegra alla de svårigheter, som härflyta af de nämnda omständigheterna, och redan nu åstadkomma en fullt tillförlitlig hjälpreda för en undervisning af den art, som är i fråga. Och fullt tillförlitlig måste, menar väl mången, hjälpredan vara,

Digitized by Google

innan man i skolor börjar „experimentera“ med sådan undervisning.

Till dessa invändningar ville jag främst svara, att hvad jag här ger visserligen är ett försök, och att jag själf är fullt medveten om att mycket i detta försök kan vara att tillägga och förbättra. Men utan försök kommer man aldrig framåt på undervisningens fält. Den ringaktande ton, i hvilken mången talar om „pedagogiska experiment“, är fullkomligt obefogad. Äro experimenten grundade på tillräckligt genomtänkta metodiska principer, och utföras de med tillräckligt aktgifvande på resultaten och under vaken självkritik, då äro de väl hundra gånger bättre, än ett „bepröfvadt“ förfarande, vid hvilket både lärare och elever så ofta kamratligen slumra in i slentrianens armar.

Ledd af denna uppfattning har jag genom föreliggande bok velat verka för att åstadkomma försök med metodisk uttalsundervisning. Blott genom och under sådana försök kan man komma under fund med rätta vägen. Till dess detta skett, borde man väl erkänna åtminstone att någon metod är bättre än alls ingen.

Det metodiska förfaringssätt jag ville rekommendera är för öfrigt icke valdt på måfå, utan hvilar på didaktiska principer, som redan äro pröfvade. Jag menar dem, på hvilka den moderna språkundervisningen bygger vid inlärandet af former.

Digitized by Google

Det erkännes nu allmänt såsom opedagogiskt, att vid formlärans inöfvande utgå från den systematiska grammatikens regler och låta de läsestycken, som inöfvas, vara blotta illustrationer till dessa regler. Tvärtom anser mången reglerna vid den första undervisningen helt och hållet umbärliga. Till denna åsigt har åtminstone jag genom erfarenheten kommit. Vida säkrare än genom regler inlär man formerna genom talrika exempel och genom ordlistor, ordnade efter böjningssätten, d. v. s. med anlitande af det sinne för analogibildning, som spelar en så stor roll vid inlärandet af hvilket språk som helst.

Det kan väl då icke gärna komma i fråga att inlära ljud efter en metod, som man vid inlärandet af former funnit vara opedagogisk. Men medges detta, så blir resultatet klart: metodiska *uttalsöfningar,* icke (för eleverna) systematisk *uttalslära.*

Hvad modersmålet beträffar torde denna konklusion erkännas vara riktig, åtminstone för den tidigaste undervisningen, enär denna sker på ett stadium, då systematisk ljud- eller uttalslära ej kan komma i fråga. Men äfven vid elementarundervisningen i „det andra inhemska språket“ bör öfningen betraktas såsom hufvudsak, ty också denna undervisning försiggår på ett ganska tidigt stadium.

En detaljerfarenhet, som jag haft, tyckes mig peka åt samma håll.

Digitized by Google

Vid inlärandet af stycket 18 i min „Ruotsinkielen alkeiskurssi“, den gamla historien om „gossen som inte ville gå i skolan“, förekom så godt som för första gången *tj*. Då uttalet däraf gjorde vissa elever svårighet, använde jag följande utväg.

Historien dramatiserades, så att en af eleverna fick vara gossen Pelle, en annan gumman, de öfriga riset, elden, vattnet o. s. v. Nu fingo först alla personerna helsa på hvarandra: „God morgon *kära* ris!“ — „God morgon *kära* gumma!“ Och när gumman sedan sade: „*Kära* ris, basa Pelle o. s. v., så svarade riset: „Nej, *kära* gumma, jag vill inte basa Pelle“ o. s. v. På detta sätt fick hvarje elev säga ordet *kära* minst två gånger för hvar repris ramsan öfvades. Och då repriserna voro ganska många — på grund af den fröjd historien väckte, — så fingo eleverna härigenom en öfning, som gjorde att *tj* sedan aldrig mera beredde dem nämnvärda svårigheter.

Att döma af denna erfarenhet böra alltså de uttalsöfningar, som skola begagnas, bestå af sammanhängande text, icke af lösryckta ord eller satser, och med tillhjälp af en sådan text böra ljuden öfvas, till dess att elevernas talorgan bli så förtrogna med dem, att dessa ljud utan särskild viljeyttring frambringas, så snart texten visar motsvarande tecken.

Naturligtvis hindrar ingenting att, sedan ett stycke är inöfvadt, eller medan ännu inöfningen pågår, uttaga fraser eller ord och särskildt öfva dessa; så

Digitized by Google

förfor äfven jag i det nyssnämnda fallet med frasen „nej, kära gumma“, i hvilken då äfven *g* och *u* öfvades jämte *tj*. Men likasom ordens former och betydelse, genom de idéassociationer den sammanhängande texten väcker, inläras med jämförelsevis ringa ansträngning, likaså borde väl en sådan text vara egnad att bättre än enstaka ord befästa ljuden. Och hvad modersmålsundervisningen beträffar, så faller det väl af sig självt, att öfningarna böra vara sammanhängande.

Om nu sålunda öfningarna skola vid undervisningen spela hufvudrollen, så är härmed icke sagdt, att ej uttalsläran skulle därvid spela någon roll alls. Tvärtom bör den som undervisar vara bekant med uttalslärans hufvudsatser, likasom en fruktbringande undervisning i ett språks former kan meddelas blott af den, som känner formläran, äfven om denna för eleverna ej framträder i systematisk gestalt.

Men nu är, såsom redan antyddes, den vetenskapliga ljudläran, på hvilken uttalsläran stöder sig, af mycket ungt datum, och såsom allt nytt har den helt visst af mången mötts med misstro, betraktats såsom en samling af „onödiga spetsfundigheter“. Särskildt är väl detta fallet med åtskilliga af dem, hvilka sköta den tidigaste undervisningen i svenska. Denna drifves företrädesvis privat eller i förberedande skolor; äfven för inträde i statens finska flickskolor fordras ju någon kunskap i det andra inhemska språket. De lärarinnor och lärare, som handhafva denna första

Digitized by Google

undervisning, de hafva ofta därjämte flere andra ämnen att sköta, och hafva således hvarken tid eller lust att göra sig bekanta med de „fonetiska knopparna“.

Härpå kan man sannerligen icke undra, om man tager i betraktande, hvilken självuppoffring den elementära undervisningen äfven dessförutan tar i anspråk. Men då det i alla fall vore önskvärdt, att äfven vid denna elementära undervisning någon insigt i ljudläran skulle förefinnas, har jag försökt komma dessa mina kolleger till hjälp genom ett sammandrag af den svenska ljudlärans elementer. Något anspråk på värde af självständig undersökning gör detta sammandrag naturligtvis icke. Tvärtom önskar jag ingenting högre, än att det blefve öfverflödigt, genom att såsom „smakbit“ locka en och annan att intränga vidare i det intressanta ämnet.

För dem, som vilja göra detta, äro de öfriga ofvannämnda svårigheterna icke mera oöfvervinneliga.

Svenska „riksspråkets“ ljudlära har på ett mycket fullständigt och på samma gång utmärkt klart och intressant sätt behandlats af *I. A. Lyttkens* och *F. A. Wulff*. Med deras i Lund år 1885 utgifna arbete „Svenska språkets ljudlära och beteckningslära jämte en afhandling om aksent“ borde hvarje lärare i svenska språket göra sig bekant. Det innehåller nämligen äfven mycket, som belyser företeelser i formläran, hvilka de vanliga grammatikerna lemna oförklarade. Af samma författare utgåfvos år 1892 „Metodiska

Digitized by Google

ljudöfningar", hvilka likaledes äro af stort intresse för de jämförelser, som i arbetet anställas mellan svenskans och flere öfriga europeiska språks ljud.

Emellertid äro de ljudbeskrifningar dessa författare gifva ingalunda alltid tillämpliga på den svenska, som talas i Finland. I synnerhet i afseenden å vokalljuden afviker det språk, som talas af Finlands bildade klass, betydligt från Sveriges riksspråk. Dessa afvikelser hafva icke ännu varit föremål för någon uttömmande undersökning. År 1883 påpekade lektor *I. Uschakoff* i Finsk tidskrift (förra halfåret s. 285) några af dessa olikheter, och nyligen har docenten *Hugo Pipping* (i „Nystavaren" band 4, häft 3) gifvit en öfversigt af „det bildade uttalet av svenska sproket i Finland". Bägge dessa författare erkänna dock, att deras framställning stöder sig på iakttagelser hufvudsakligen rörande Helsingfors-svenskan, och ingendera gör anspråk på att kunna konstatera, hvad som hos oss skall kunna kallas „rikssvenska". Så mycket mindre kan man då trygga sig till de uppgifter hrr Lyttkens och Wulff här och där gifva rörande uttalet i Finland; en del af dessa uppgifter torde kunna betecknas som rent af oriktiga — något som naturligtvis ej faller författarena till last, utan beror på den otillfredställande utredning af frågan, som i vårt land dittills presterats.

Under sådana förhållanden måste alltså diskussionen om hvad som oss är „rikssvenska", fortfarande

Digitized by Google

anses öppen. Hrr Uschakoff och Pipping hafva emellertid redan åstadkommit så mycken utredning af frågan, att det pedagogiska behofvet i hufvudsak är tillfredställdt.

Hvad slutligen beträffar förhållandet mellan finskans och vår svenskas språkljud, så är detta jämförelsevis lätt att konstatera, åtminstone i dess hufvuddrag. Strödda upplysningar härom finnas äfven i Genetz' „Lautphysiologische Einführung in das Studium der westfinnischen Sprachen“ och i Setäläs „Yhteissuomalainen äännehistoria“.

Hvad som emellertid hittills saknats är en framställning af vårt svenska riksspråks ljudlära, hvilken skulle på en gång vara systematisk och taga hänsyn till språkets förhållande till de ljudsystem, som inverka på uttalet af svenskan i vårt land.

Det är ett försök till en sådan framställning jag här velat gifva. Systemet är det som användts af Lyttkens och Wulff, men det är afpassadt för vår svenska och för det pedagogiska behofvet. För dem, som känna de arbeten jag ofvan anfört, innehåller denna framställning i sak föga nytt, men den systematiska sammanställningen kan möjligen tjena äfven dem, ifall de anse en teoretisk insigt i ljudläran böra bibringas eleverna på något af skolans stadier.

Därom och om öfriga metodiska strids- och detaljfrågor får jag tillfälle att yttra mig längre fram. Här återstår mig blott att, innan jag skrider till be-

Digitized by Google

handlingen af ljudläran, uttala min uppriktiga tack till professorerna A. Genetz och O. E. Tudeer samt fröken Hanna Andersin, hvilka välvilligt biträdt mig vid konstaterandet af förhållandet mellan vår svenskas ljudförråd å ena sidan, och å andra sidan de språkljud, som förekomma i Sveriges svenska, finskan och andra språk. Det är af detta förhållande vi nu först skola taga en orienterande öfverblick.

Digitized by Google

2. Ljudförrådet i Finlands svenska.

A. Vokalerna.

I vårt bildade talspråk förekomma följande tretton vokalljud.

1. Ett a-ljud, långt eller kort: *har, hatt.*
2. Ett i-ljud „ „ „ *hit, ditt.*
3. Ett y-ljud „ „ „ *hyr, hytt.*
4. Ett u-ljud „ „ „ *hus, hull.*

5. 6. Två ä-ljud, bägge långa eller korta:
 a) Bredt ä-ljud framför *r*: *här, herre, saker.*
 b) Öppet ä-ljud: *häl, häst, hett, vattnet.*

7. Ett slutet e-ljud, alltid långt: *het.*

8. 9. 10. Tre ö-ljud:
 a) Bredt ö-ljud, långt eller kort, framför *r*: *hör, dörr.*
 b) Öppet ö-ljud, endast kort: *höst.*
 c) Slutet ö-ljud, endast långt: *hö.*

11. 12. Två, dock ej alltför mycket skilda, å-ljud:
 a) kort, öppnare: *håll.*
 b) långt, mera slutet: *hål.*

13. Ett o-ljud, långt eller kort: *hos, hon.*

Digitized by Google

För att särskilja de ljud, för hvilka i den vanliga rättstafningen begagnas samma bokstaf, användes här följande beteckning:

ä betecknar bredt ä-ljud: h**ä**r (i öfningarna användes äfven tecknet *e*: h*e*rre, bind*e*r);

ö betecknar bredt ö-ljud: h**ö**r;

e betecknar slutet e-ljud: s***e***;

ö betecknar slutet ö-ljud: h***ö***;

o betecknar o-ljud: h***o***s.

Ofvanstående lista är betydligt kortare än den, som af Lyttkens och Wulff uppgöres för Sveriges riksspråk. Hos dessa författare skiljes nämligen till en början a- och u-ljuden i tvenne: långt och kort ljud. Hos oss är skillnaden mellan långt och kort *a* eller *u* icke större än mellan långt och kort *i* eller *y*, hvilka ej heller i Sveriges riksspråk väsentligen skilja sig. Likaså ha vi blott ett o-ljud, medan i Sverige pluraländelsen *-or* (*visor*) har sitt skilda ljud, som af oss ersättes med å-ljud. Långt å-ljud är hos oss fullkomligt lika i *kol* och i *ås*, men skiljer sig tydligt från kort å-ljud (i *oss*).

De sex ä- och e-ljud Lyttkens och Wulff upptaga, sammanfalla hos oss två och två, åtminstone i det allra närmaste. Det ä-ljud som förekommer i betonad stafvelse framför r: *här, herre,* är detsamma som förekommer i ändelsen *-er* (*saker*), kanske obetydligt öppnare. Slutet ***e*** finnes hos oss blott såsom långt och sammanfaller med „halföppet“ *e*: *ek* likasom *er*.

Digitized by Google

Och slutligen bilda öppet ä-ljud, „halföppet svagt e-ljud“ (*öde, sedel*) och kort slutet e-ljud (*ett, hem*), för att tala med dr Pipping, „ett vidsträckt ljudområde, inom hvilket *ä*-n och *e*-n tumla om hvarandra i den ljufligaste oreda“.

I åtskilliga personers uttal sammanfaller därvid långt *ä* (utom framför *r*) med långt *e*, så att *näsa* uttalas likasom *nesa*. Särskildt eger detta rum hos „fruntimmer och yngre personer“ i Helsingfors. Dr Pipping påpekar dock, att skillnad mellan *ä* och *e* af „den äldre generationen“ upprätthålles. Till denna generation får väl äfven jag räkna mig, och kan jag alltså icke annat än anse uttalet *nesa* för *näsa* böra i skolan motarbetas — så hopplös striden än stundom, åtminstone i Helsingfors, kan synas.

Men att för öfrigt göra några distinktioner mellan de ä- och e-ljud, som ligga mellan vokalljuden i *här* och *het*, det anser jag ogörligt. En mängd olikheter finnas visserligen, men dessa äro väl företrädesvis individuella. De som säga *nesa*, de uttala väl ock *häst* med mera slutet ljud, än de som säga *näsa*, och öfriga olikheter härröra helt visst ofta af bemödande att rätta uttalet efter den nyckfulla ortografin. I hvarje fall äro skillnaderna så små, att den som t. ex. uttalar eller tror sig uttala *hette* med *e*, men *näsa* med *ä*, icke stötes af ett uttal, där *e* ersättes af det ljud, som finnes i *häst* — åtminstone stötes han ej på långt när så mycket, som af *nesa* i st. f. *näsa*.

Digitized by Google

I ändelsen *-en*, där svenskarna hafva ett eget ljud (med någon dragning åt *ö*), hafva vi antingen ä-ljud, eller ock bortfaller vokalen fullkomligt. Detta betecknas i öfningarna med *ə*: gossən.

Beträffande slutligen ö-ljuden är att säga, att dessa hos oss icke som i Sverige äro fyra, utan tre, och fördelas deras områden på sätt ofvan anförts. Såsom redan lektor Uschakoff påpekat, visa dessa ljud en genomgående analogi med ä-e-ljuden, i synnerhet i Helsingfors-svenskan.

Vokaltabellen hos Lyttkens och Wulff får alltså för oss följande betydligt förenklade utseende. (Jag begagnar här samma „nyckelord" för att ange skillnaderna i uttalet, och bifogar de tecken jag i öfningarna använder).

	æ = **ä**	ä = ä, e	e = ***e***	i
	ärt, järn höger	häst, ät öde, sedel ett, ej	er, ek	in, is
a al, all	œ = **ö**	ö	ø = ***ö***	y yr, ylle u ut, ung
	dörr, örn öra	öm, dött	lön, dö	
		o = o, å	å = o, å	*ω* = ***o***
		oss, folk, visor	ås, kol	os, ost

Till det ofvan angifna antalet af vokalljud, som förekomma i vårt talspråk, kunde man ännu räkna

Digitized by Google

tvenne: ett mycket bredt å-ljud („Viborgs-å“) och det i finskan och i svenska bygdemål förekommande „europeiska“ u-ljudet. Men så starka inkräktningar dessa ljud än gjort på de rent svenska ljudens område, böra de dock anses såsom lokala afvikelser, lika oberättigade som österbottningarnas *her*, *erfara* eller *hör*.

Den svagaste punkten i vårt vokalsystem är emellertid just u-ljudet och det närastående *o*-ljudet. Bekanta äro historierna om den fordom i en Viborgsskola gifna regeln: „skrifs *blåmma*, men läses *blumma*“, och om Brahestadsborgaren, som ej kunde skilja mellan „rundt *o* och öppet *o*“, och därför från Petersburg fick *gudaljus* i ställes för *goda ljus*. När härtill lägges, att *u* och *y* ofta blandas med hvarandra, så blir oredan komplett.

Kasta vi slutligen en blick på finskans vokalsystem, så återfinna vi i detta egentligen endast några få af vårt svenska riksspråks vokaler.

Bredt ä-ljud motsvarar finskans *ä*: *här* likasom *väärä*. Ljudet är emellertid icke såsom i svenskan ensamt rådande framför *r*: det finska *herra* har ett mera slutet ljud än det svenska *herre*. Likaså förefaller det en svenskatalande som om personer med finskt uttal skulle säga *saker*. De säga emellertid nog *sakär*, men vi säga *sakär*.

Det finska *e* motsvarar alltså det svenska öppna ä-ljudet: *mestari* likasom *mästare*. Det svenska *e*-ljudet är däremot mera slutet än finskt *ee*: *Eeva* får man

Digitized by Google

höra uttalas med så öppet ä-ljud, som någonsin kan förekomma i *äfven*. Undantag gör den karelska dialekten, där som bekant *ee* öfvergår till *ie*, och där just i denna diftongs senare vokal, enligt prof. Genetz, det svenska *e* återfinnes.

Af ö-ljuden återfinnes likaså det öppnaste, **ö**, såsom det normala i finskan: *pörrö* likasom *hör*. Det slutnaste, *ö*, finnes i karelskans diftong *yö*.

Finskans å-ljud äro måhända något öppnare än de svenska; alltför stor är dock skillnaden icke. Finskans a-ljud skiljer sig ock från svenskans, och likaså i- och y-ljuden; dock behöfves det ett vid ljudobservation något vant öra för att upptäcka olikheterna.

Af svenskans tretton vokalljud återfinnas alltså i finskan allmännare blott tre eller högst fem, **ä**, *ä*, **ö** samt kort och långt *å*. Två finnas dialektiskt: *e*, *ö*. Af tre finnas näraliggande nyanser: *a*, *i*, *y*. Tre slutligen äro för finskan främmande: *ö*, *u*, *o*.

Under sådana förhållanden är det ganska naturligt, att vårt svenska uttal af vokalljuden bragts att vackla. Under de diskussioner jag med sakförståndiga fört rörande detta uttal har det sålunda visat sig, att jag uttalat vissa ljud på ett något annat sätt än de, med hvilka jag talat. Så mycket mindre kan det därför komma i fråga att i det följande gifva en fullt exakt beskrifning af de ljud, som böra hos oss anses såsom „högsvenska“. Jag tror emellertid att detta ej heller är behöfligt, utan att ljuden, genom att

Digitized by Google

sammanställas i serier på grund af sin slägtskap med hvarandra, skola kunna bestämmas så noggrant som någonsin är nödigt för pedagogiskt ändamål.

B. Konsonanterna.

I uttalet af de enkla konsonantljuden finnas inga större skiljaktigheter mellan vår och Sveriges svenska. Däremot framträda vid konsonantljudens förbindelser med hvarandra åtskilliga olikheter. Därvid inträffar det egendomliga att, åtminstone om ändelserna ej tagas i betraktande, „riksspråkets“ uttal i åtskilliga afseenden förefaller oss mindre „vårdadt“, eller ock såsom vålladt af något slags tunghäfta.

Sålunda uttala vi tvenne konsonantljud i början af orden *djup*, *psykologi*, *xylograf*, *zoologi*, medan svenskarna uttala blott ett. Uttalet *nasjonalitet* utan *t*-ljud höres knappast hos oss i bildadt språk, så mycket man än slitit på ordet under nationalitetsdiskussioner. Orden *bord*, *sort*, *barn*, *fors* uttalas alla med tydligt r-ljud, medan detta ljud i Sverige sammansmälter med följande konsonant till „supradentalt“ d-, t-, n-, s-ljud. Där r-ljudet i sådana förbindelser blir hörbart i Sverige, där är det „tungrots-r“, hvilket hos oss betraktas såsom en ofullkomlighet i ljudbildningen (skorrande), likasom ock det stockholmska uttal af *ruter* hrr Lyttkens och Wulff omtala gör intryck af att den

Digitized by Google

talande — åtminstone om han är en karl — ej har tillräckligt „ruter i sig“.

I följd af detta öfver hufvud distinkta uttal af konsonantljuden har vårt talspråk ej heller att uppvisa några synnerligen stora afvikelser från det för hvarje ljud i allmänhet gällande uttal och bildningssätt. Mest märkbar är förvexlingen af ljudförbindelserna *tj* och *tsj*. Sammandragning af *rs* till ett „supradentalt“ *s* eller till *sj* måste hos oss anses som tillhörande mindre vårdadt språk.

Hvad åter beträffar förhållandet till finskan, så bildas i detta språk framför allt *s* och *l* annorlunda än i svenskan. Det förra ljudet förefaller därför svenskatalande stundom snarlikt *sj*, det senare är „tjockt“.

Såsom bekant saknar finskan egentligen konsonanterna *b*, *d*, *g*. Att dessa af en person med finskt ljudsystem ersättas med *p*, *t*, *k*, så att *bara bly* blir *paraply*, det finner man helt visst jämförelsevis naturligt. Men mången med svenskan till modersmål har säkert förundrat sig öfver att *paraply* äfven lätteligen af finnen uttalas *barably*. Orsaken härtill skall skall blifva klar i det följande, här må blott nämnas, såsom den närmaste förklaringen till detta förhållande, att finskans *k*, *p*, *t* icke äro alldeles samma ljud som svenskans *k*, *p*, *t*, utan stå närmare *g*, *b*, *d*, än dessa.

Den öfversigt vi nu tagit af förhållandet mellan vår svenskas och densamma omgifvande tungomåls ljudförråd borde redan ådagalägga nödvändigheten af

Digitized by Google

att läraren gör klart för sig huru alla dessa språkljud uppstå.

Åtskilliga af de skiljaktigheter vi ofvan anfört äro visserligen af högst underordnad vigt vid undervisningen. Men under vissa förhållanden kan det dock inträffa, att äfven dessa mindre afvikelser starkare framträda och verka störande på uttalet. Och då, likasom vid de större afvikelserna, måste läraren, för att kunna rätta felen, nödvändigtvis känna deras orsak.

Digitized by Google

3. Ur svenska språkets ljudlära.

För att kunna rätt uttala de ljud, som finnas i ett språk, är det nyttigt att veta huru ljuden uppstå.

Ljud uppkomma i allmänhet därigenom att en spänstig kropp sättes i hastiga svängningar, som fortplantas i form af vågrörelse och öfverföras till örat.

Ljuden äro af två slag: *toner* och *buller*.

Toner äro uppfattningen af regelbundna svängningar, d. v. s. sådana som inom samtliga tidsdelar allt jämt upprepas på samma sätt, och sålunda göra ett städse likformigt intryck på örat.

Buller är uppfattningen af oregelbundna svängningar, hvilka icke göra något fortfarande likformigt intryck på örat.

Vokalljuden äro alla toner, af konsonantljuden bestå några endast af buller, t. ex. *s*, andra af buller, förenadt med ton, t. ex. *r*.

Språkljuden uppstå därigenom att en luftström utstötes genom luftstrupen och munhålan.

Ofvanför luftstrupen finnas tvenne elastiska band, *röstbanden*, hvilka vid vanlig andning äro åtskilda.

Digitized by Google

Men vid hvarje ansats att bilda en ton närmas och spännas röstbanden allt mera och begynna dallra. Genom dessa dallringar framkallas *toner*. Dallringarna kunna äfven utanpå strupen kännas, om man, vid uttalandet af hvilken vokal som helst, med tvenne fingrar omfattar struphufvudet. Vid uttalandet t. ex. af s-ljudet förnimmas däremot inga sådana dallringar.

A. Vokalerna.

De olika vokalljuden uppstå därigenom att munhålan antager olika form och sålunda bildar olika formade resonansrum för de toner, som alstras genom röstbandens dallringar.

Denna munhålans olika form åter uppstår genom att läpparna och tungan (samt underkäken) intaga olika ställningar till öfriga mundelar.

På grund af dessa olikheter i talorganens ställning bilda sig serier af vokalljud, så att man genom stegvis skeende förändring t. ex. af tungställningen kan komma från det ena ljudet i serien till det andra.

Uttalar man t. ex. efter hvarandra de vokaler, som finnas i *har*, *hår*, *häl*, *hel*, *hit*, så märker man lätt, att läppställningen för dem alla är så godt som densamma. Giporna äro nämligen vid alla utvikna. Tungställningen är däremot föränderlig: ju längre man kommer i serien, dess mer höjes och framskjutes tungan. Vid *a* och **å** vidrör tungan icke öfverkäken,

Digitized by Google

men vid *ä* tryckes den mot öfverkäkens kindtänder, och vid *e* och *i* höjes den ännu mera.

Om man nu låter tungan intaga dessa samma olika lägen från **ä** till *i*, men därjämte rundar läpparna stegvis allt mera, så erhåller man en annan serie vokalljud. Mot **ä** i ***här*** svarar **ö** i *hör*, mot *ä* i *häl* eller *häst* svarar *ö* i *höst*, mot *e* i *hel* svarar ***ö*** i ***hö***, mot i-ljudet i *hit* slutligen svarar *y* i *hyr*. Det sistnämnda ljudet afviker dock från de öfriga däruti att läpparna äro framskjutna (utrundade).

Uttalar man nu ljuden *å* (i *håll*, *hå*) och ***o*** (i *hos*), så märker man lätt, att tungan vid dem intager en annan ställning än vid de föregående seriernas ljud. I dessa var tungans spets framskjuten och, i synnerhet vid de högre stegen, stödd mot nedre framtänderna. Här är tungspetsen däremot aflägsnad från tänderna och med allt större ansträngning tillbakadragen. De olika ljuden i serien bildas, vid jämförelsevis konstant tungställning, genom läpparnas allt starkare rundning.

Men denna läpparnas rundning åter bildar beröringspunkten mellan denna serie och den andra. Likasom ***ö*** har samma tungställning som *e*, men olika läppställning, likaså har ***ö*** samma läppställning som *å* (i *hå*), men olika tungställning. På samma sätt motsvaras det korta *å* (i *håll*) af det korta *ö* (i *höst*) och ***o*** (i ***hos***) af *y*, dock med olika art af läpprundning.

Digitized by Google

A-ljudet, sådant det förekommer i vår svenska, ansluter sig icke afgjordt till någon af dessa serier. Lemna vi nu tillsvidare u-ljudet, men medtaga „Viborgs-å“ (motsvarande ungefär det franska *o* i *corps*), så få vi följande tabell (o = kort å-ljud, å = långt)

a	**ä** —	ä —	***e*** —	i
	ö —	ö —	***ö*** —	y
	å —	o —	å —	***o***

Genom att öfva denna tabell dels efter serier (horisontellt), dels kolumnvis (vertikalt), finner man lätt ljudens frändskapsförhållanden. Man vet då ock hvarpå det beror t. ex. att i Borgå socken säges „en higglig fr***e***ken“, i stället för „en hygglig fr***ö***ken“: vokalerna äro bildade med utvikna gipor i stället för med rundade läppar. Och man vet likaså hvad som är felet vid „Viborgs-å“: för liten läpprundning.

Likaså kan man med ledning af denna tabell lätt karakterisera de finska vokalljudens förhållande till de svenska.

Det finska *a* är djupare än det svenska; det står alltså närmare å-serien (likasom svenskarnas långa *a*), medan *a* i Finlands svenska står närmare e-serien. Finskans *i*, *y*, *u* förhålla sig till hvarandra såsom svenskans *i*, *y*, ***o***; men hela kolumnen ligger mellan svenskans ***e*** — ***ö*** — *å* och *i* — *y* — ***o***.

Ihågkommas bör att ofvanstående tabell är skematisk. Hvad i den upptagas såsom ett ljud, t. ex.

Digitized by Google

ä, det är i verkligheten en mängd af individuella nyanser. Tungan kan ju från ställningen vid *a* till ställningen vid *i* intaga en hel mängd olika lägen: också ha Lyttkens och Wulff på sin tabell tio „steg“ eller vertikala kolummer, då vi här upptagit endast fem. Och detsamma är förhållandet med serierna: utom de tre „hufvudserier“ vi här upptagit, finnas hos de nämnda författarena sex „biserier“.

För det ändamål här är i fråga bör emellertid tabellen göra tillfylles. Det är också just genom förhållandet mellan vokalljuden i „serier“ och „steg“, som dessa ljud enklast bestämmas.

Dessa anmärkningar hafva varit af nöden särskildt för frågan om hvar vårt *u* skall placeras i denna tabell. Denna fråga är icke alldeles lätt att besvara, emedan uttalet af detta ljud är ganska varierande.

Så mycket är säkert, att vårt *u* ligger mellan svenskarnas mycket spetsiga långa *u* och deras „halföppna“ korta *u*, som har en dragning åt *ö*. Bägge dessa ljud äro hos Lyttkens och Wulff placerade i „biserier“, det förra i samma kolumn som *i*, *y* och ***o*** (mellan *y* och ***o***) det senare i samma kolumn som *ä*, *ö* och *o* (mellan de två sistnämnda). Men den förra af dessa serier föres ihop med andra hufvudserien, den senare ihop med den tredje.

Följer jag nu mitt uttal, så anser jag otvifvelaktigt, att vårt *u* bör placeras närmare det förra stället än det senare.

Digitized by Google

Ty för det första är tungställningen lik andra (och första) seriens därutinnan att tungan är stödd mot nedre framtänderna, medan den t. ex. för *o* är starkt tillbakadragen. Vidare är rundningen lika stark som vid *o*. Slutligen stämmer äfven förhållandet mellan *u* och *y*, sådant det af Lyttkens och Wulff beskrifves, med mitt uttal.

Men nu säger man mig, att detta uttal är mera „svenskt", än man hos oss vanligen får höra. Och jag har äfven kunnat konstatera, att några personer, som dock tala god och vårdad svenska, uttala *u* med vida mindre rundade läppar än jag. Emellertid har jag icke varit i tillfälle att konstatera, huruvida detta uttal är det allmännare hos oss; att mitt äfven förekommer, är säkert.

Hos oss har man alltså emellan svenskarnas båda *u*-ljud tre gradationer, hvilka måhända då kunde placeras i hvar sin af de tre vertikala kolummer som Lyttkens och Wulff hafva mellan dessa ljud. De tre gradationerna äro: 1) vårt mindre rundade *u*; 2) finskans *u*, och 3) vårt mera rundade *u*.

Med u-ljudet följer gärna äfven *o*-ljudet: också detta påstås jag uttala mera rundadt än mången annan.

I det jag lemnar frågan öppen för vidare diskussion af sakförståndiga, vill jag blott framhålla, att enligt min åsigt den mera energiska rundningen af u- och *o*-ljuden har bestämda pedagogiska fördelar, både om det gäller att lära finska talande elever de

Digitized by Google

svenska ljuden, och likaså om man har att bortarbeta det i mindre vårdadt talspråk ofta förekommande europeiska *u*. Med slappare läppar fås lättare ett *y* i stället för ett *u* och likaså kort *u* för kort ***o***. Och då vi nu här öfver hufvud icke kunna taga hänsyn till smärre nyanser, tvekar jag för min del ej att för undervisningens behof uppställa denna tabell öfver vokalerna i vårt riksspråk:

	här, herr	häl, häst	h***e***t	hit, ditt
har, hatt	hör, dörr	höst	h***ö***	hyr, hytt hus, hull
		håll	hå	h***o***s, h***o***n

Vid undervisning i finska skolor synes det mig lämpligast att utgå från långt *å*. Från detta kommer man till finskt *u* genom att runda läpparna ännu mera, men höja tungan. Sänker man nu sedan åter tungan lika mycket, men rundar läpparna ännu mera, nästan som vid hvissling, så fås svenskt ***o***. Om från denna ställning tungan framskjutes och stödes mot nedre framtänderna, så fås svenskt *u*. Därifrån kommer man sedan genom läpparnas utrundning till svenskt *y*, och slutligen därifrån, om man så vill, till svenskt *i*.

Digitized by Google

B. Konsonanterna.

Vid uttalet af vokalerna uppstår ingenstädes något fullständigt hinder för tonens framträngande genom munnen. Detta är däremot fallet vid uttalet af vissa konsonanter. Vid uttalet af *p* äro sålunda läpparna först slutna till hvarandra, och öppnas sedan plötsligt. Vid åtskilliga andra konsonantljud är förträngningen i mundelarna mindre, men dock alltid större än vid vokalerna. Luftströmmen får icke, såsom vid vokalerna, gå fram obehindradt, och därigenom åstadkommes ett visst *buller*. Flere af konsonantljuden, *p*, *t*, *k*, *f*, *s*, *sj*, utgöras ensamt af ett buller. I andra ingår dessutom äfven en ton, som frambringas genom röstbandens dallringar, liksom vokalernas toner. Sådana äro *b*, *d*, *g*, *m*, *n*, *ng*, *v*, *j*, *l*, *r*.

Den förträngning, genom hvilken bullret alstras, sker genom tungryggens, tungspetsens eller underläppens ansättning mot *gommen*, *tänderna* (eller tandvallen) eller *öfverläppen*. Sålunda uppstå tre hufvudgrupper af konsonantljud: gomljud eller tungryggsljud, tandljud eller tungspetsljud och läppljud.

Vid hvarje slag af förträngning kan densamma vara mer eller mindre fullständig. Sålunda uppstå:

a) Slutna medljud (klusiler), vid hvilka mundelarna helt och hållet sammanslutas: underläpp mot öfverläpp, tungspets mot tänder, tungrygg mot gom, samt därefter skiljas med en luftstöt, t. ex. *p*, *t*, *k*.

Digitized by Google

b) näsöppna (nasaler), där luftströmmen går ut genom näshålan, t. ex. *m*, *n*.

c) munöppna (friktionsljud, frikativor), där luftströmmen går ut genom munnen, t. ex. *f*.

d) sidöppna (lateraler), där luftströmmen går ut på sidan, t. ex. *l*.

e) dallrande (tremulanter), där tungan genom en dallrande rörelse afbryter luftströmmen, t. ex. *r*.

Ytterligare kunna nu dessa olika slag af konsonantljud vara tonande eller tonlösa. Sålunda få vi följande tabell (+ betecknar tonande, — tonlös)

	Slutna (Klusiler)		Näsöppna (Nasaler)	Munöppna (Frikativor)		Sidöppna (Lateraler)	Dallrande (Tremulanter)
	—	+	+	—	+	+	+
Läppljud	p	b	m	f	v		
Tand- l. tungspetsljud	t	d	n	s sj		l	r
Gom- l. tungryggsljud	k	g	ng		j.		

Utom dessa ha vi h-ljudet, som utgöres blott af en utandning och rättar sin bildning efter angränsande vokal.

Af tabellen synes, att flere konsonantpar finnas, hvilka skilja sig blott genom närvaro eller frånvaro af ton. Sådana äro:

Digitized by Google

	tonlösa	tonande
	f	v
	p	b
	k	g
samt i det närmaste	t	d

Alltså åstadkommes *f* med samma munställning som *v*, men utan ton och med starkare luftstöt. På samma sätt *b*, *g* med samma munställning som *p*, *k*, men med ton och med svagare luftstöt.

Märkas bör dock att konsonanterna, i synnerhet tandljuden, icke äro tillräckligt karakteriserade blott genom sin plats i denna tabell. Tungan kan nämligen ansättas på olika ställen af det område, som bestämmer gruppen. Sålunda kan man t. ex. lätt bilda flere olika t-ljud, allt efter det tungan med spetsen ansättes mot öfre tändernas spets, insida eller tandkött, eller slutligen böjes bakåt, så att dess undre sida ansättes mot tandvallen (det „supradentala“ *t*, som i Sverige användes t. ex. i *sort*). Sålunda motsvara icke heller *d* och *t* fullt hvarandra, ty vårt *d* ansättes högre upp än *t* (och likaså högre än svenskarnas *d*).

På samma sätt kunna äfven öfriga konsonantljud modifieras till sitt bildningssätt, särskildt genom sammanträffande med andra konsonantljud. Dels bildas ljuden på ett annat ställe än vanligt, för att underlätta öfvergången till närgränsande ljud, dels

Digitized by Google

kan ett tonande ljud bli tonlöst vid sammanträffande med ett annat tonlöst ljud.

Bägge dessa förändringar inträffa i ljudförbindelsen *tj*. De båda ljuden i denna förbindelse bildas på samma ställe, det förra högre upp än vanligt, det senare längre fram. Därjämte förlorar *j* sin ton och kommer sålunda att likna det tyska *ch*-ljudet. För den, som icke är säker på bildningen af denna ljudförbindelse, som hos oss ofta förblandas med *tsj*, kan det måhända tjena till ledning att efter hvarandra utsäga de tyska orden *loch*, *auch*, *ächt*, *ich*, *kästchen* och därefter t. ex. *misskänna*. Man märker då, att *ch*-ljuden, ju längre man kommer i serien, bildas allt längre framåt, och fortsätter man serien ytterligare i samma riktning från *kästchen*, så kommer man till det svenska *tj* i *misskänna*.

I ljudförbindelsen *tsj* däremot bildas *t* likaså högre upp än vanligt, dock ej så långt bakåt som i *tj*, men det andra ljudet bildas, likasom *sj* i allmänhet, med tungan nedåt rundad, medan det senare ljudet i *tj* bildas, likasom *j*, med tungan rundad uppåt.

Öfvergång från tonande till tonlöst ljud förekommer i stor utsträckning med *g* och *v*, hvilka framför *t* öfvergå till *k* och *f*: *flyga* — *flykt*; *hafva* — *haft*. Likaså öfvergår *d* framför *t* till *t*: *röd* — *rödt*.

Å andra sidan öfvergår i verbens andra konjugation böjningsändelsens *d* till *t* efter de tonlösa konsonanterna *k, p, t, s*: *lekte*, *köpte*, *mötte*, *läste*.

Digitized by Google

I detta sistnämnda fall tillämpas en ljudlag, som råder i svenska språket, och som rör medljudens förbindelser med hvarandra och med självljuden.

Enligt denna lag förbindas medljuden med hvarandra och med självljuden i en viss ordning, beroende på ton- eller klangstyrka och i sammanhang därmed utandningsstyrka.

Självljuden äro mest klangrika och hafva minsta utandningsstyrka. Så följa i ordningen dallerljuden, de sidöppna, de tonande munöppna, de näsöppna och de tonande slutna, hvarefter komma de tonlösa. Ju mindre klangen blir, dess större blir utandningsstyrkan.

Nu framträder i språkljudens förbindelser med hvarandra en sträfvan att undvika alltför täta vexlingar af utandningsstyrkan och i stället öka och minska densamma kontinuerligt. Följaktligen ställes ett klangrikare medljud alltid närmare en vokal (framför eller efter) än ett mindre klangrikt. Därför kan ej heller i det nyss anförda fallet *d* stå efter *k*, *p*, *t*, *s*.

Men äfven inom de skilda grupperna af medljud kunna somliga hellre taga plats närmare vokalen än andra. Det är de munöppna, hvilka lättare foga sig in som mellanljud, än de, hvilka äro helt eller delvis munslutna. Sålunda får man följande gruppering, enligt hvilken medljuden ansluta sig till självljud.

Digitized by Google

	munöppna	helt eller delvis munslutna
1 starkt klingande	r	l
2 svagt klingande	j, v	ng, m, n.
3 dämpadt klingande	—	g, b, d.
4 klanglösa	f, sj, s.	k, p, t.

Sådana förbindelser, som närmare intill själfljuden uppvisa ett medljud taget ur första kolumnen och först därefter ett medljud taget ur samma grupps andra kolumn, äro därför vanligare och beqvämare att utsäga, än den motsatta ordningen, t. ex. *kärl*, *kraft*, *rast*, eller *mjuk*, *njuta*. Det lättflytande *s* kan dock stå lika beqvämt på de aflägsnare platserna, emedan i allmänhet ett ljud, frambringadt med ett lättrörligt organ, lättare intager den från själfljudet aflägsnare platsen. Tungspetsljuden låta sig därför lättast läggas till utåt, och näst efter dem komma läppljuden och tungryggsljuden. Sålunda följer *d* efter *b* och *g*, *s* efter *f*, *t* efter *k* och *p*. Därför foga ock *s* och *t* sig så beqvämt såsom ändelser, utan nytt själfljud, till de flesta ord, medan *r* och *n* kunna fogas blott till sådana ord, som sluta med själfljud, eller ock fordra förmedling af ett själfljud; alltså *täckt*, *köpt*, *saks*, *hops*, men *täcken*, *saker*.

Hvad *n* beträffar sträfvar detta dock såsom ändelse (bestämd artikel) att förena sig med ett föregående tandljud, så att ett mellanliggande *e* blir så godt som ohörbart. Många uttala visserligen *vattän*,

Digitized by Google

bodän, salän, herrän, gossän, men detta uttal förefaller ej naturligt, utan snarare såsom alstradt af ett bemödande att tala „boksvenska“. Vanligare uttalas dessa ord hos oss, äfven i vårdadt tal, utan att *e* höres; dock bildar *n* en skild ljudstafvelse enligt nyss anförda ljudlag. Blott med *r* och *l* kan, enligt samma lag, *n* förbindas på ett så nära sätt, att ett tvåstafvigt ord blir enstafvigt: *soln, herrn* (likasom *gaffeln, fadern*). Går *n* före *e*, blir det sistnämnda hörbart: *morgonen.* — I Sverige höres i detta fall vid vårdadt tal ett modifieradt e-ljud, som har en viss dragning åt *ö.* Där förekommer ock (i mindre vårdadt tal) utstötning af *e* framför *l*; men detta uttal, t. ex. *hand-lsbod*, är hos oss okändt.

Framför *t* öfvergår *g* i adjektivändelsen *-ig* till *k* (se ofvan); men detta *k* höres så godt som aldrig, äfven i vårdadt tal, åtminstone ej ifall *-ig* föregås af *d* eller *t*, alltså *riktit*, *färdit.* I vårdad stil undviker man däremot att bortlemna *r* i *gatorna* o. dyl. och ännu mer i *butikerna* o. dyl.

Vi hafva nu att bestämma de finska konsonantljudens förhållande till de svenska.

Det finska „tjocka“ l-ljudet skiljer sig från vårt normala svenska *l* genom att tuugans sidoöppningar äro mindre trånga och tungryggen aflägsnas mera från gommen. Det rum, som bildas bakom det ställe, där tungan vidrör gommen, är alltså vida större hos det finska l-ljudet.

Digitized by Google

Det finska s-ljudet bildas med uppåtböjd tungspets, medan det svenska har tungspetsen riktad mot nedre framtändernas bas. Då sj-ljudet har en tungställning snarlik det finska s-ljudets, förklaras lätt hvarför finskans s-ljud för den svenskatalande tyckes likna *sj*. Den som använder finskt s-ljud bildar svenskt sj-ljud genom att från tungställningen för *s* höja tungspetsen närmare främre delen af gomhalfvet och draga tungan något tillbaka.

Det finska t-ljudet ansättes, åtminstone hos mången, högre upp än det svenska *t*. Likaså är det finska d-ljudet såsom bekant dialektiskt öfvergående till *l* eller *r*.

Den vigtigaste och allmännaste skillnaden mellan svenska och finska konsonantljud är emellertid den, att de förra uttalas med större energi än de senare. Detta gäller särskildt *j* och *v* samt klusilerna. Hvad *j* beträffar bör särskildt märkas, att detta icke i svenskan, likasom i finskan, bildar diftong med föregående vokal. Det är alltså af vigt att känna skillnaden mellan vokalen *i* och konsonanten *j*. Denna skillnad angifves af Lyttkens och Wulff på följande sätt.

„Ljudar man *i* och *j* flere gånger efter hvarandra, så finner man snart, att för *i* tungan icke står så tilltryckt, som för *j*, utan lemnar en kanal öppen för luftens obehindrade framgång. När däremot man öfvergår från ljudandet af *i* till *j*, finner man, att mellersta delen af tungryggen höjes upp och närmas till främsta

277044

Digitized by Google

gommen, och då luften framdrifves, stöter den mot tandvallen, hvarigenom det bullerljud uppstår, som är karakteristiskt för *j*".

Hvad åter klusilerna beträffar, sammanfalla, såsom redan är antydt, de svenska *k, p, t* icke med de finska. Skillnaden består i det större tryck, med hvilket de svenska ljuden uttalas.

Såsom nämndt är detta tryck vid uttalandet af de tonlösa konsonanterna större än för de tonande. Men äfven de tonlösa kunna vara olika med afseende å graden af utandningens styrka. Vid den starkaste utandningsstyrkan åtföljes ljudet af en aspiration, som uppkommer till följd af den stora sammanpressningen af luften. Vid den svagaste åter är utandningsstyrkan icke starkare än för motsvarande tonande ljud, och ifrågavarande ljud komma därför i viss mån att i detta fall likna de tonande.

Den starkaste gradationen (aspireradt *k, p, t*) förekommer i Sverige i ordens början, men finnes ej i vår svenska. Den andra gradationen är vårt *k, p, t*. Den tredje är nu snarast lik den som förekommer i finskan. I svenskan användes denna (enligt L. o. W.) endast i sådana fall, då man vid uttalet afser att bilda ett *b, d* eller *g*, men ljudet på grund af assimilationen med ett nästföljande tonlöst ljud förlorar sin ton, t. ex. *vi·gt* (af *viga*).

Sålunda komma de finska tonlösa klusilerna *k, p, t,* att ligga emellan de svenska tonlösa och de

Digitized by Google

svenska tonande, och därför kunna de för ett vid svenskan vant öra förefalla såsom tonlösa, där de borde vara tonande, och tvärtom. — I sammanhang med denna olika utandningssyrka hos finskans och vår svenskas ljud står, såsom vi snart skola se, äfven en olikhet i längd.

C. Språkljudens längd.

I hvarje stafvelse, som har tonvigt, är i regeln en vokal eller en konsonant lång. Mycket ofta höres dock ett uttal, som afviker från denna regel. I åtskilliga ord är nämligen hos oss den betonade vokalen kort, oaktadt den efterföljes af kort konsonant och därpå följande vokal. Dr Pipping anmärker, att konsonanten då bör i rent svenska ord vara tonande, så att t. ex. äfven bildade personer allmänt säga *öfver, mina, dina, sina,* utan att något enda ljud är långt, medan däremot *måka,* sålunda uttaladt, måste betraktas såsom vulgärt. För min del vore jag benägen att draga gränsen på ett annat sätt. Jag anser t. ex. *ledamot* med kort *e* vara mera vulgärt än *företrädare* med kort *ö*, och ett *huru, bara*, med båda vokalerna korta stöter mig mindre än ett på samma sätt uttaladt *furu*, *fara.* Orsaken härtill ligger, synes det mig, i den omständigheten, att *mina, öfver, före, huru* och *bara* äro ord, som ofta blifva tonlösa, hvarför man exempelvis kan säga: „det är inte silfver, det är

Digitized by Google

bara bly", alldeles som man säger *paraply*. Får något af dessa ord stark tonvigt, då bör äfven vokalen bli lång. På frågan „hvems äro de här böckerna" bör man alltså svara: „de äro mīna" (med långt *i*), likasom väl knappast någon säger: „han var glad att få återse *de sĭna*". Vid uppläsning af vers måste man göra samma skillnad. I „hurra, hurra far *öfver* fält och kullar" kan *öfver* mycket väl uttalas med kort *ö*, men i „aldrig under, alltid *öfver*, hvad han trott sin skara om" stöter det korta *ö*, på samma sätt som ett kort *u* i „Nu är att säga *huru* Jarl Angantyr satt än uti sin sal af *furu* och drack med sina män".

Är i betonad stafvelse vokalen lång, så följer därpå i regeln blott en (kort) konsonant. Undantag göra ljudförbindelserna *rl, rn, rd, rt,* t. ex. *kärl, barn, bord, port,* stundom äfven *st*, t. ex. *blåst, prost* (i Sverige uttalas stundom *blåst,* alltid *prost* med kort vokal. Uttalet *ost* med långt *o* är däremot ingalunda allmänt hos oss). Vidare kunna två medljud följa på lång vokal i böjningsformer med *s, t, d,* t. ex. *tåls, lägst, vald.* I många fall förkortas dock vokalen vid tillkomsten af böjningsändelse: *sytt, födt, sagt, haft, godt, nytt, fötter, gäss, högst,* samt någon gång före genetivt och passivt s: *riksdag, slagsmål, gudstjenst, så dags, till sjöss, till skogs, till strids.* I det sistnämnda höres dock hos oss äfven långt *i.* Likasom i Sverige säges äfven här *törs, syns* med kort vokal, men aldrig *gifs, rifs, bits.* Likaså *sjön,* men ej i bildadt tal *byn*

Digitized by Google

med kort vokal. *Renn* för ren (= redan) är väl att anse som ovårdadt.

Är åter vokalen kort, då följer därpå åtminstone ett långt konsonantljud. Tillkomma flere andra konsonanter, betraktas dock i Sverige alltid den närmast vokalen stående såsom längst. Hos oss deremot följes icke alltid denna regel, utan i stället en, som dr Pipping formulerat sålunda.

Om på den korta vokalen följer ett tonande, icke klusilt medljud och sedan ett tonlöst medljud, så är det senare det förra öfverlägset både i längd och i styrka. Vi säga sålunda *tant·* men *tan·d*; *vals·* men *vål·d.* Endast ifall det tonlösa medljudet utgöres af ändelsen *s*, kan det tonande medljudets öfverlägsenhet upprätthållas, men äfven då sker det ej alltid. Sålunda säger man t. ex. „Herr *Danns* dotter går på *dans·*“ eller „På *Finns* gästgifveri *fins·* ingen häst“.

Äfven mellan tvenne vokaler eger detta förhållande rum, såsom man lätt finner vid jämförelse med finska ord, i hvilka både kort och lång tonlös konsonant kan följa efter den tonande. Konsonantljuden i *inte* uttalas icke såsom i „älä *intä*“, utan mera som i „hän *inttää*“. Vi återfinna här samma företeelse, hvarom nyss var fråga: de finska klusilerna äro hvarken till styrka eller längd öfverensstämmande med de svenska. En nyländing kan såsom bekant säga hvarken *lamppu* eller *lampun*; hans *p* i *lampa* ligger till längd emellan de båda finska ljuden, likasom det fin-

Digitized by Google

ska *p* till styrkan ligger mellan svenskans *p* och *b*. Från finsk synpunkt sedt är dock den senare konsonanten i det nämnda fallet snarare lång än kort, därför få också svenska låneord i finskan former sådana som *lamppu*, *tanssi*, *penkki*. Ja, till och med efter lång vokal kan det samma inträffa, om på vokalen följer en tonlös konsonant, ensam eller efter tonande. Af *båt* blir *paatti*, af *kort* blir *kortti*. Alltså är *t* i de nämnda fallen antagligen längre än ett tonande medljud i samma ställning t. ex. i *våd*, *gård*.

Digitized by Google

4. Om uttalsöfningar.

Sedan vi sålunda redogjort för de ljudnyanser, hvilka förekomma i eller omkring vårt bildade svenska talspråk, återstår att besvara frågan: huru skall undervisningen förhålla sig till dessa skiftningar i uttalet?

I förbigående (sid. 22) har jag redan antydt min ståndpunkt. Läraren bör känna alla dessa skiftningar, hans uttal bör vara mönstergillt, men han hvarken behöfver eller bör arbeta på att i alla enskildheter få elevernas uttal att öfverensstämma med hans eget.

Om man tidigare ofta nog i våra skolor vid uttalet fäst alltför liten vigt, så ligger den fara nära till hands, att man, då man engång tar i tu med saken, gör för mycket för densamma.

Tänkom oss, att vi hade att lära oss svenskan såsom ett främmande språk. Naturligtvis skulle språklärarena då resa till Sverige, för att tillegna sig ett „korrekt“ uttal. Och så skulle våra barn kanske läras att skilja mellan vokalljuden i *al* och i *all*, i *ung* och i *ut*, i *kol* och i *kål*, i *örn* och i *öra*, i *gröt* och i *möt*.

Digitized by Google

Vidare skulle de ej få låta *r* höras i *bord*, men ändå ej uttala det som *bod*. Och slutligen skulle de väl ock lära sig att accentuera *udden*, *brunnen* på olika sätt, allt efter som orden komma af *udd*, *brunn*, eller af *udde*, *brinna*.

Men fråga nu en upplyst svensk, huruvida ej den, som icke gör alla dessa åtskillnader, ändock kan anses tala „korrekt“ svenska. Helt säkert skall svaret bli: „jo visst, om han blott använder orden rätt“. Och han skall tillägga, att hos många bildade svenskar finnas vida större provinsiella eller individuella afvikelser från „riksspråket“.

Häraf drar jag då den slutsats, att man vid uttalsundervisningen i svenska hos oss icke behöfver taga hänsyn till sådan skiljaktigheter, som ej förefalla en bildad svenskatalande finne större, än de individuella olikheter han kan få höra hos andra bildade svenskatalande finnar. Däremot bör man söka bortarbeta alla sådana afvikelser från det gängse uttalet, hvilka förefalla så mycket främmande, att de stöta och i följd däraf den talande — såsom ofta sker äfven af „bildade“ — karakteriseras såsom „obildad“.

Men målet för uttalsundervisningen hvarken kan eller bör vara att bibringa andra den illusion, att eleven har ett annat modersmål än han har. Ty äfven om detta skulle lyckas (hvilket det helt säkert i de flesta fall ej gör), så hade man på exercisen därmed

Digitized by Google

bortslösat en dyrbar tid, som helt visst kunnat bättre användas.

Granska vi nu ur denna synpunkt svenskans ljudförråd, så kunna vi tryggt lemna a- och i-ljuden sådana en hvar elev uttalar dem. Detsamma är fallet med å-ljudet, utom i fall detta är „Viborgs-*å*“. Däremot förekomma på de öfriga vokalljudens område så många afvikelser, att deras rätta uttal bör befästas genom öfning. Hvad y-ljudet beträffar, kunde man nog äfven i finska skolor låta bero vid elevernas vanliga *y*, därest ej detta så lätt förvexlades med *u*.

Af konsonanterna åter fordra de för det finska ljudsystemet främmande ljuden *f, b, g* särskild öfning, åtminstone i finska skolor. Likaså *sj* och *tj*. Befinnes därvid, att förvexling meller *sj* och (finskt) *s* inträffar, så bör äfven *s* öfvas, i annat fall kan det lemnas sådant det är; likaså finskt *l*.

Konsonantförbindelser i början af orden bereda likaså de finska talande eleverna svårigheter. Därvid kan man då helt visst med fördel använda samma metod, som när man lär små barn uttala dessa förbindelser: man låter dem till en början taga en vokal till hjälp: b^{e}*land*, k^{e}*rig*. Är den senare konsonanten *j*, använder man *i* till hjälpvokal: m^{i}*jölk*. Därvid bör då noga tillses att *j* ordentligen uttalas och *i* så snart som möjligt utstötes, så att icke uttalet blir *miölk* (jfr s. 37). Är den första konsonanten *f* eller *s*, så

Digitized by Google

kan den lätt frånskiljas och uttalas ensam: *s-kola, f-järde* (icke „fierde").

I svenska skolor bli naturligtvis några af dessa öfningar öfverflödiga. I stället kan läraren där, om han har tid och lust därtill, arbeta äfven på bortrensandet af mindre oegentligheter, som kunna förekomma hos enskilda elever.

För att nu kunna verkställa sådana öfningar fordras, åtminstone i finska skolor, särskildt afpassade texter, där ljuden tages till behandling ett och ett, och där de förekomma så tätt, att de åstadkomma den gymnastik af talorganen, hvilken, såsom ofvan (sid 8) framhållits, är det verksammaste medlet vid uttalsundervisningen. Äfven i svenska skolor borde sådana texter kunna vara till nytta, just genom att icke alla de ljud, som skola inöfvas, förekomma på samma gång, såsom fallet är i all annan, icke för detta ändamål afsedd text.

Utgående från nu angifna synpunkter har jag anordnat de „Svenska uttalsöfningar för Finlands skolor", hvilka särskildt utgifvas samtidigt med denna hjälpreda. Nödvändigheten att taga ljuden till behandling ett och ett verkar naturligtvis, att ordförrådet för sådana öfningar i början blir mycket inskränkt. För att så hastigt som möjligt utvidga de trånga gränserna, har jag börjat med *f, b* och *g* och samtidigt därmed användt *e*. I de följande två styckena öfvas

Digitized by Google

ä- och e-ljuden om hvarandra, sedermera i två stycken ö-ljuden. Så följa *o*, *u*, *y* och sist *sj* och *tj*.

Då man sålunda är bunden vid ett visst urval af ord, är det naturligt, att innehållet i öfningsstyckena icke kan bli synnerligen djupsinnigt. Men betraktar man styckena såsom ramsor, afsedda att gymnasticera elevernas talorgan, så tror jag dock att de kunna omfattas med åtminstone samma intresse och förmå lärjungarna till utvecklande af samma energi, som hos barn väckes af „fett fläsk och blött bröd på flatt fat“ eller „packa pappas kappsäck“.

För ett framgångsrikt bedrifvande af uttalsundervisning är det väl oundgängligt att öfningarnas beteckning är ljudenlig. Lärjungens uppmärksamhet bör icke splittras genom att man af honom samtidigt fordrar ihågkommande af ortografiska „knoppar“, ej heller går det an att låta honom leka blindbock med ett icke ljudenligt beteckningssätt.

Hvad svenskan beträffar möter dock i våra skolor en betänklighet. Åtskilliga elever finnas nästan öfverallt äfven i finska skolor — i vissa skolor äro de flertalet — för hvilka svenskan ej är ett obekant språk, när det begynner undervisas i skolan. För dessa elever är det betänkligt att använda ett beteckningssätt, som afviker från det de kanske redan tillegnat sig, för att sedan åter nödgas gå tillbaka till detta. Så har t. ex. ordbilden *igen* redan fäst sig i deras minne: då skulle man vara tvungen att i dess

Digitized by Google

ställe låta dem läsa *ijänn*, för att sedan ändå återgå till *igen*. Icke stort mindre betänkligt är det att gifva sådana elever alldeles nya bokstafstecken, såsom *ω* för ***o***, o. s. v. Men å andra sidan äro icke alla sådana elever så långt komna i svensk läsning, att de reda sig med text, betecknad enligt den vanliga „rättstafningens“ regler.

Med hänsyn härtill har jag beslutit mig för ett beteckningssätt, som icke afviker från den officiella ortografin annat än genom användande af olika stilsort för vissa tecken och genom att stumma konsonanter sättas inom [ ]. Det vill säga, jag har af det ljudenliga skrifsättets maximer uppoffrat den ena: „alltid samma tecken för samma ljud“, men iakttagit den andra: „aldrig samma tecken för olika ljud“.

När det nu blott gäller att lära läsa, så tror jag, att detta är alldeles tillfylles. Om k-ljudet tecknas med k, q och kursivt *g*, och såsom långt med ck och ch, så tror jag detta icke gör synnerlig svårighet, i synnerhet om ej alla dessa beteckningssätt förekomma på en gång. Att däremot använda samma g-tecken för både *g*, *j* och *k*, detta är förvillande.

Sålunda kunna ock bokstäfverna *o* och *å* beteckna samma ljud, likaså *ä* och *e*. — I ett fall betecknar samma tecken olika ljud: kursivt *g* står för både k och j. Men då det förra inträffar blott före *t*, där öfvergången till *k* är helt naturlig, torde detta ej heller möta några betänkligheter.

Digitized by Google

Den utväg jag valt har å andra sidan den fördel, att ä- och ö-ljudens frändskapsförhållanden angifvas, hvilket icke sker vid vanlig fonetisk beteckning. Längd angifves med punkt upptill, vokallängd dock blott där beteckningen eljes skulle afvika från hufvudregeln „vokal är kort, om två konsonanter eller en lång konsonant följer, eljes lång". Konsonantlängd åter angifves, när den officiella ortografin har enkelt tecken för ensamt långt ljud (om·, han·), eller där den senare af två konsonanter är lång (se sid 41).

Beteckningssättet gäller det „vårdade" uttalet vid högtidlig läsning. Dit anser jag höra utlemnandet af *e* i *gossen* o. s. v. (se sid. 26); men har jag ej velat beteckna det med [e] för den händelse någon lärare dock vill hålla på dess uttalande. Men då det i sådant fall ändock väl alltid blir ett modifieradt ä-ljud, är beteckningssättet *ə* berättigadt.

Likaså hade jag för egen del velat skrifva: präkti[g]t (se sid. 26), men af enahanda orsak låtit förbli vid: präkti*g*t.

Återstår nu blott frågan huru dessa öfningar skola förhålla sig till öfriga delar af undervisningen i svenska, och om ljudbeskrifningar skola förbindas med dem eller icke.

Bägge frågorna besvaras naturligtvis olika, allt efter det stadium, på hvilket öfningarna skola begagnas. Dessa kunna, synes det mig, användas äfven på andra stadier än det allra elementäraste och bilda ett

Digitized by Google

slags „likare", efter hvilken uttalet i enskilda fall på hvilket stadium som helst „justeras".

Använda vid den allra första undervisningen i finska skolor, böra alltså dessa öfningar ej göras till föremål för grammatikalisk analys, utan blott öfversättas, så att de förstås, och läsas flitigt innantill. Då i de flesta finska elementarklasser väl finnes elever, som förstå svenska, så kunna dessa få arbete med öfversättningen, på samma gång de öfriga öfva sina talorgan.

Öfvergår man sedan till någon elementarbok, så kan den grammatikaliska analysen ur öfningarna få ett tilläggsmaterial som, i förbindelse med det ordförråd eleverna ega, borde göra att denna analys kan ske med större hastighet och säkerhet. Den tid, som på öfningarna användes, är alltså ingalunda förspilld, utan tror jag tvärtom öfningarna skola påskynda undervisningen.

Huru mycket ljudbeskrifning med dessa öfningar kan förbindas, därom vågar jag ej yttra mig, då jag ej i denna fråga har tillräcklig erfarenhet. Jag har emellertid, såsom synes, anordnat öfningarna så, att ljudens frändskapsförhållanden lätt kunna tagas till tals, såvidt man anser elevernas utvecklingsståndpunkt sådant medgifva. Särskildt i detta afseende gäller hvad som ofvan (sid. 6) yttrats angående önskvärdheten af att försök anställas, och det så vidt möjligt på olika stadier af undervisningen.

Digitized by Google

Alla meddelanden rörande sådana försök mottagas af mig med största tacksamhet, och likaså alla erinringar, som kunna vara att göra mot ofvanstående framställning.

Ty denna är, jag upprepar det, själf ett försök på ett hos oss hittills föga beträdt område. Med tillförsigt hoppas jag därför ock, att innan domen fälles öfver arbetets möjliga brister, man skall taga i betraktande de icke alldeles ringa svårigheter jag haft att besegra.

Digitized by Google

Innehåll

Digitized by Google

Digitized by Google

UNIVERSITY OF CALIFORNIA LIBRARY
LOS ANGELES

A fee of 3c per day is charged for this book which was withdrawn on the last date stamped below.

ook slip–1m-1,'49 (B2574) 483

Pris: 1: –.

UNIVERSITY of CALIFORNIA
AT
LOS ANGELES
LIBRARY

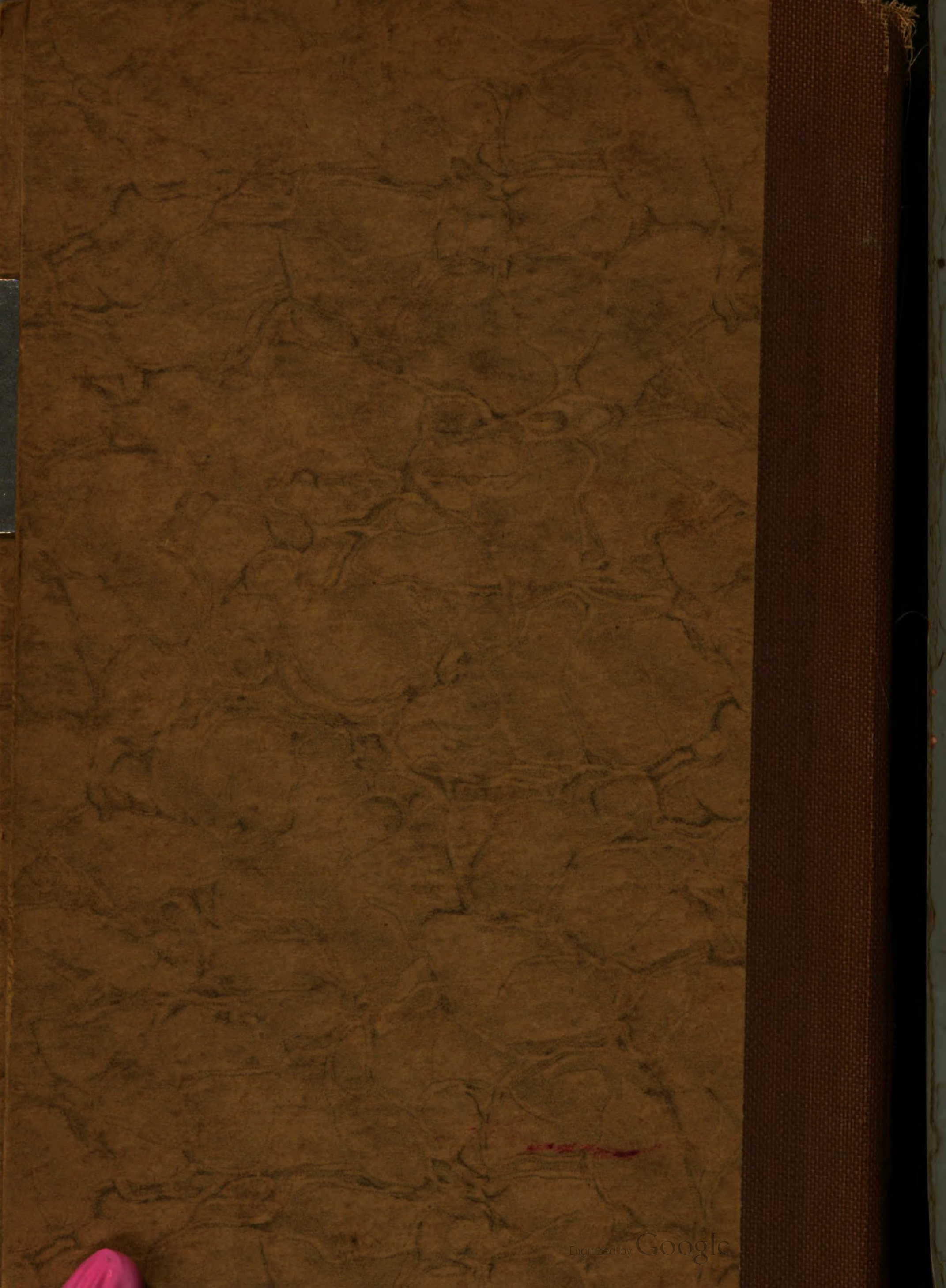
Digitized by Google

UC SOUTHERN REGIONAL LIBRARY FACILITY
A 001 357 414 0

PD
5137
V44h

DEMCO
LIBRARY SUPPLIES
114 South Carroll Street
Madison, Wisconsin

Digitized by Google

Digitized by Google